

167302

TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI / 233

Değişim Sürecinde İslâm

(Kutlu Doğum Haftası : 1996)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	167302
Tas. No:	207.92 KUT. D

ANKARA

1997

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA

Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75

Telex:43 433 tdk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No : 233

Sempozyumlar ve Paneller Serisi : 19

ISBN 975-389-254-3

97.06.Y.0005.233

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

2. Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim

Prof. Dr. Salâhaddin POLAT

Tebliğimizde üç mesele üzerinde durulacaktır:

1- Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamberliği süresince meydana gelen değişimler karşısındaki tutumu.

2- Onun önderliğinde meydana gelen toplumsal değişimin mahiyeti.

3- Hz. Peygamber döneminden itibaren 14 asırlık tarihi süreç içerisinde meydana gelen bir değişimin gerçekleştiği günümüzde, sünnetin pratiğe aktarılmasında hangi ilkelerin esas alınacağı.

Bu sıralamaya bağlı kalmak endişesine düşmeksizin problemler bu üç eksen etrafında ele alınacaktır.

Değişim vâkiasına delalet etmek üzere kullanılan kavramların sayısı çok fazladır. Meselâ: Değişim, gelişme, evrim, ilerleme, gerileme, terakki, tekamül, teceddüd, yenilenme, modernleşme, çağdaşlaşma, yükselme, çöküş v.s.⁽¹⁾ Bu kavramlar genellikle bir değer ifade etmektedir. Bu yüzden sübjektiviteye açıktır. Yine bu kelimeler değişim kuramlarından, evrimci kuram, yükseliş, çöküş kuramları gibi kuramları çağrıştırmakta ve muhatabda belli bir kuramın benimsendiği gibi bir intiba uyandırabilmektedirler. Sosyal bilimciler de çok kere değişim vakiasını farklı kelimelerle ifade etmekte, bu da kavram kargaşasına yol açmaktadır. Bu kavramlar içerisinde bir değer ifade etmeyişi açısından en isabetlisi "değişim: change" kavramı olarak gözükmektedir. Ayrıca sosyologların da genellikle tercih ettikleri kavram budur.

Biz değişim derken insan iradesinin ürünü olan tarihî alandaki (geçmiş anlamına değil) değişimi konu edinmekteyiz. Tabii varlık alanındaki değişim konumuz dışındadır. Her ne kadar bu iki alanın birbirlerine tesiri inkar edilemeyecek bir gerçek ise de, değişimin cereyan ettiği alana göre ayırım yapmak durumundayız. İnsan iradesinin ürünü olmayan değişimler konumuz dışındadır. Başka bir ifadeyle söylersek, toplumsal/sosyal değişim üzerinde duracağız.

(1) Meselâ İngilizce'de de değişim kavramı ile ilgili olarak change, evolution, progress, development v.s. gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Toplumsal değişim fertten başlar. Bunu söylerken fizik ve sosyal çevrenin ve şartların insan iradesini sınırladığını, etkilediğini gözardı etmiyoruz. Fakat bu şartlar insanın iradesini elinden almaz. Toplumsal değişimin benzer şartlar altındaki toplumlarda farklı tezahür etmesi, iradî tercihlerin farklılığındadır. Toplum, sosyal münasebetler ve sosyal teşkilatlar ağı olduğuna göre ne kadar karmaşık olursa olsun bu ağların kurucusu fertlerdir. Fert toplum dışında varolamaz ama cemiyet de fertsiz olamaz. Ne cemiyetin ne ferdin önceliğı vardır fakat topluma iradî müdahalede bulunacak yegane varlık insandır.

Kur'an-ı Kerim'deki şu âyet bu açıdan dikkat çekicidir: "Bir toplum kendini değiştirmedikçe/bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez."⁽²⁾

Bu Âyet insanın/ferdin, hem değişen hem değiştiren bir varlık olduğuna işaret etmektedir.

Bu noktada Allah'ın toplumlara müdahalesi yok mu sorusu sorulabilir. Allah'ın topluma/tarihe müdahalesi de yine insan vasıtasıyla yani peygamberler göndermek suretiyle olmaktadır.

Başka bir problem de şudur: Allah, tabii varlık alanında kevnî yasalar koyduğu gibi, tarihi varlık alanında da yasalar koymuş mudur? Başka bir ifade ile tarihte determinizm var mıdır? Varsa bu insan hürriyeti ve sorumluluğı ile nasıl bağdaşmaktadır?

Bu soruların Kur'an-ı Kerim'deki "Fıtrat" ve "Sünnetullah" kavramları muvacehesinde cevaplandırılabileceğini düşünüyörüz. İnsan bilimlerinin konusu olan tarihi varlık alanında her bir olgu biriciktir, aynen tekrarı mümkün değildir. Bu yüzden tabiat bilimlerinin konusu olan tabii varlık alanındaki gibi bir determinizmden bahsetmek mümkün değildir. Pozitivist sosyal bilimcilerce, insan bilimcilerinin de tabii bilimlerin metodlarıyla incelenmesi gerektiğı kanaatının ürünü olan sosyal yasalar fikri büyük tenkitlere uğramış ve ideolojik bir önyargı olarak nitelendirilerek sarsılmıştır. Bu durumda "Sünnetullah" tabirini, insan iradesinden bağımsız toplumsal yasalar ve otonom bir mekanizma olarak değil, "İnsan şöyle yaparsa bunun kaçınılmaz sonucu şu olacaktır" şeklinde bir ucu insana bağılı bir ilâhî nizam olarak anlamak daha uygun görünmektedir⁽³⁾.

Burada yine şöyle bir soru sorulabilir: İradesi toplum tarafından sınırlanan insan tabir caizse bir hapisanedeki mahpus kadar mı hürdür?

---

(2) 30 Rum:30

(3) Sünnetullah hakkında bkz: Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara-1994.

Ayrıca, insanın benliğinde bu sosyal nizamın idrakine temel olacak bir dayanak yok mudur? Bu; felsefenin, ahlâkın ve diğer insan bilimlerinin temel problemlerinden birisidir. İnsanın “nefha-i ilâhi” olan, yani Allah’tan gelen yönü, insanı diğer yaratıklardan ayıran temel insânî özelliği, Kur’an’ın tabiriyle “Fıtrat”ı onun tercihlerinde esas alması gereken temel dayanağıdır. Bu konuda Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurulmaktadır. “Sen yüzünü bir hanîf olarak (hak) dine çevir. Allah’ın insanları yaratışına uygun olan hal/fıtrat budur. ama insanların çoğu bilmezler.”⁽⁴⁾

Değişme vâkiası beraberinde bir nizam vâkiasını gerektirir. Nizam olmayan bir zemin üzerindeki değişmeler ancak kaosa yol açabilir. Nizam için değişmezlerin mevcudiyeti zorunludur. Şu halde fertte ve toplumda değişmezler olmalıdır: Değişmezleri fert planında “Fıtrat”la, toplum planında da “Sünnetullah”la temellendirmek isabetli görünmektedir. Değişme, değişmezlerden kaynaklanan ilkeler doğrultusunda olduğu sürece olumlu sayılabilir.

Söz buraya gelmişken toplumsal değişme kuramlarına kısaca temas etmekte yarar görmekteyiz. Aslında toplumsal değişme modelleri sadece sosyolojiyi değil bütün insan bilimlerini ilgilendirmektedir. Buna rağmen bu konudaki tartışmalar hala sürüp gitmektedir. İnsan bilimlerinin kompleksliği, tarihi alanda determinizmin olmayışı, beşerî bilimlerin konu edindiği olguların biricikliği, bu ilimler içinde halen sürüp giden yöntem tartışmaları, insan bilimlerinin oluşumunun halen devam ediyor oluşu gibi sebeplerden olsa gerektirki toplumsal değişim kuramlarında bir konsensüse varılamamıştır. Bakınız R.P. Appelbaum toplumsal değişim kuramlarına dair yazdığı kitabında ne diyor: “Toplumsal değişim kuramları genel kuramlar olarak kaldıkları ölçüde görünüşe göre ne doğrulanabilecekler ne de yanlışlanabileceklerdir. Belki de Parsons’un karamsar öngörüsüne katılmak gerekiyor: Bir yapısal değişim kuramı oluşturulabildiği zaman toplumsal bilimin altın çağı gelmiş olacaktır. Bu bizim günümüzde olmayacaktır ve büyük bir olasılıkla hiç olmayacaktır.”⁽⁴⁾

Bu kuramların tasnifinde de konsensüs yoktur. Biz yine Appelbaum’un tasnifini ve kuramlar hakkında verdiği kısa özeti nakletmekle yetineceğiz:

1- Evrimci Kuramlar: Bunlar genellikle doğrusal bir biçimde, daima daha fazla karmaşık ve uyma yeteneği doğrultusunda gelişen düzgün ve birikimsel bir değişimi savunur.

---

(4) Appelbaum, R.P.; *Theories of Social Change*, 1970 Çev: Türker Alkan, *Toplumsal Değişim Kuramları*, Ankara-Tarihsiz, İş Bankası Yay. (Parsons’un ifadesi: Parsons, Talcott; *Social System*, Newyork, 1951, Free Press, 534 den nakledilmektedir.

2-Denge Kuramı: Dengeleşim kavramı ve sonuçta kararlılığı sağlayacak koşullar üzerinde yoğunlaşırlar.

3-Çatışma Kuramı: Tüm toplumsal organizmalarda değişimin yaygın olarak bulunduğu varsayımı ve sonuçta kararsızlığı sağlayacak koşullar üzerinde yoğunlaşır.

4-Yükseliş ve Çöküş Kuramları: Toplumların, kültürlerin, uygarlıkların, hem yükseldiği, hem de gerilediği, bütün toplumların aynı yönde hareket etmediği varsayımlarına dayanır.

Evrimci kuram düzenli ve birikimsel değişimi, dengeci kuram parçalar arasındaki uyumu, çatışmacı kuram istikrarsızlığın ve değişimin doğallığını vurgular⁽⁵⁾. Bu kuramların hepsi de ciddi tenkitlere tabi tutulmuştur⁽⁶⁾.

Son olarak değişimin mahiyeti hakkındaki taksimatı vererek bu konuyu noktalayalım: Değişim:

1- Miktar bakımından: Geniş ölçekli ve küçük ölçekli

2- Zaman bakımından: Uzun dönemli ve kısa dönemli

3- Değişen birimin etkisi açısından: Sistemin sürmesini sağlayan süreçler ve sistem içinde yapısal değişimlere yolaçan süreçler şeklinde ikiye kısımla ayrılırlar⁽⁷⁾.

Hız. Peygamber'in peygamberliği süresince değişim vâkiasıyla ilişkisi, değişen şartlara göre tavır alarak toplumu dönüştürme şeklinde özetlenebilir. Çünkü o sadece değişen şartlara ayak uydurmakla yetinen birisi olamazdı. Asıl misyonu Allah'ın irade ettiği değişime rehberlik etmektir. Allah'ın topluma/tarihe peygamberler vasıtasıyla müdahale ettiğini belirtmiştik. Böyle bir müdahaleye şunun için gerek duyulmaktadır: İnsanın yeryüzünde fesat çıkarması sonucu oluşan kaos ortamından her zaman kendi imkanlarıyla çıkması mümkün olmamaktadır. İnsanlık ne kadar tecrübe kazanırsa kazansın kendi kendini çıkmaza sokma tehlikesiyle her zaman karşı karşıyadır. Bu yüzden de aşkın bir rehberliğe muhtaçtır. Çünkü insanın en güçlü yanı aynı zamanda en zayıf tarafı olabilmektedir.

Hız. Peygamber'in sünneti Kur'an rehberliğinde teşekkül ettiğine göre, Onun toplumu dönüştürme faaliyetini Kur'an'dan bağımsız olarak ele almak doğru olmaz. Bu sebeple sünnetin, her konuda olduğu gibi, değişim vâkiası ile ilgili tavrı da Kur'an'ın bu konudaki tavrından farklı değildir.

(5) Appelbaum, a.g.e.,1315.

(6) Bkz:Aynı eser

(7) A.E.12.

Yine sünnetin günümüzde pratiğe aktarılması ile ilgili sorunlar, Kur'an mesajının bu güne taşınmasının sorunlarından ayrı düşünülemez. O halde problemi şu şekilde ortaya koyabiliriz. Allah, Peygamberi vasıtasıyla Cahiliye toplumunda neyi gerçekleştirmek istemiştir? Toplumunu nasıl bir dönüştürme uğratmıştır?

İslam öncesi cahiliye toplumunun kabaca panoraması şuydu: Toplum her açıdan bölünmüş, parçalanmış, sosyal doku çözülmüştü. Bir yandan kabile taassubu, soy sop davası almış yürümüş, kabileler arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen savaşımlardan gınâ gelmişti. Kabileler birbirleriyle tenafürleriyle övünüyorlardı. Her kabilenin ayrı putu vardı. Bu da inanç bakımından bölünmüşlüğe yol açıyordu. Çok ciddi ekonomik adaletsizlik hüküm sürmekteydi. Bir yanda mafyalaşmış kervan ticareti tekelleri, israf ve debdebe içinde yaşayan zenginler, öbür yanda insanlık haysiyetinden uzaklaştırılmış işçiler, köleler, kimsesizler, kadınlar, fakirler, gömülen kız çocukları... Bunlar da toplumda zıtlasma ve kutuplaşmalara yolaçıyordu. Ahlâkî, sosyal, iktisadî kriz had safhadaydı. Hayat sadece haram aylardaki savaş yasağı sayesinde bir nebze normale dönüyordu. Uzak görüşlü kişiler bu duruma çareler arıyorlardı. Hanifler bunlardandı. Onlar bir yerlerde İbrahim dinini kalıntıları olabileceğini düşünerek çevredeki din adamlarını dolaşıyorlardı. Haniflerin çoğu çareyi Hristiyan olmakta bulmuştu. Hz. Peygamber de durumun vehametini bütün benliğinde hissedenlerdendi. Onun mağaradaki uzleti bu sebeptendi. İnsan iradesinin, hürriyetinin, onurunun ayaklar altına alındığı bu ortamda asıl yapılması gereken, insanın insanlığının önündeki yol kesicileri bertaraf etmek, engelleri kaldırmaktı. İnsanın basiret körlüğünü ve katı kalpliliğini tedavi etmek gerekiyordu. Asıl değişim gelişmenin önündeki engelleri kaldırmakla gerçekleşebilecekti. Nitekim öyle de oldu. Bu her açıdan çözülmüş toplum tek ilaha kulluk eden, tek ümmet haline getirildi. İktisadî ve sosyal adalet sağlandı. İnsanın insana tahakkümünü ve sömürsünü yoketmek için, kuvvetin değil hakkın öne geçtiği, insanın eşref-i mahlukat telakki edildiği, bencillik yerine diğergâmlığın benimsendiği, can, mal, akıl, şeref ve neslin korunduğu, takvâ, güzel ahlak ve salih amelin değer ölçüsü olduğu, insanın Allahtan başka kimseye kulluk etmediği bir düzen kuruldu. Hz. Peygamberin ömrünün son demleri yaklaştığında Cenab-ı Hak dinin tamamlanmışını ilan ediyordu. Artık Peygamber'in misyonunu sürdürmek onun takipçilerine kalıyordu. Zaten peygamberlik silsilesi de sona eriyordu.

Sünnetin değişim sürecinde konumunun ne olacağı, bu nebevî misyonun ve ferahlatıcı nefesin her zaman ve mekanda nasıl yenileneceği meselesi ümmetin karşısına en müşkil problem olarak çıkmıştı. Başta sahabe

olmak üzere ilk asırlardaki müslümanlar Kur'an ve sünnetin tarihî arkaplanını çok iyi bildikleri için sünneti değişen şartlarda uygulanabilir kılmakta son derece başarılı oldular. Sünneti peygamber dönemine hapsedmediler. Yaşayan bir gelenek haline getirdiler. İlk dönemlerde sahabe ve tâbiûn fetvalarının, Kur'an ve sünnet yorumlarının, ümmetin uygulayageldiği hususların, "Sünen" muhtevası altında Hz. Peygamber'in hadisleriyle yanyana hadis kitaplarına geçirilmiş olması, Medinelilerin amelinin dinde delil sayılması gibi tarihî gerçekler, sünnetin o dönemlerde yaşanan ve değişen şartlara rahatlıkla cevap verebilen dinamik bir gelenek olarak algılandığını ispat etmektedir. Yine ilk dönemlerdenberi âlimler nesh, esbâb-ı nuzûl ve vurûd, müşkilu'l-Kur'an, ihtilafu'l Hadis gibi konularda zengin bir literatür meydana getirmişlerdir. Bu da onların sadece tarihî bağlamla ilgilendiklerinin değil, bundan da öte nasların değişime riayet ettiği anlayışında olduklarının da delilidir.

Günümüzde ise sünnet yaşayan bir gelenek değil, kitaplardan okunan bir tarih malzemesidir. Öte yandan Peygamber döneminden itibaren geçen bu kadar uzun süre çok büyük değişimlere sahne olmuştur. Bu durumda sünnetin günümüzde yeniden yaşanan bir gelenek olması nasıl sağlanacaktır?

Bu mesele, Kur'an ve sünnetin daima birlikte mütalâa edilmesi gerektiği, her ikisinin de 23 senelik peygamberlik dönemindeki olaylar muvacehesinde teşekkül ettiği hiç unutulmamalıdır.

Sünnetin değişen şartlarda uygulanabilirliği, sadece karşılaşılan problemlerle ilgili âyet ve hadis aramak şeklinde olmamalıdır. Böyle parçacı bir yaklaşımla Kur'an ve sünnet doğru anlaşılabilir. Yapılacak şey; bütün tarihî verilerden yararlanarak ve bunları her türlü tenkid süzgecinden geçirerek, Kur'an'ın ve sünnetin tarihî arkaplanını ve tek tek her bir nassın bu arkaplanla bağını ve bağlamını ortaya koymaktır⁽⁸⁾. Bu sayede nasların arkasındaki temel motifleri ve gayeleri kavramak mümkün olabilir. Zaten bu yapılmadıkça nasların peygamberlik dönemindeki değişen şartlara riayetinin mahiyetini de bir bütünlük içinde anlamak mümkün değildir. Değişim vâkiası karşısında en önemli problem, nelerin değişebileceğini nelerin değişmeyeceğini tayin etmektir. Sadece Hz. Peygamberin aynı konudaki farklı uygulamalarını, bağlamı ve bütünlüğü içinde değerlendirmeksizin ele alarak bu mesele hal edilemez.

(8) Bkz: Polat Salâhaddin, *Esbâb-ı Nuzûl Üzerine, 1. Kur'an Haftası Sempozyumu*, 3-5 Şubat 1995, Fecri Yayinevi, s. 11:116 v.d.

Sünnet, bütüncü bir anlayışla arkaplanına yerleştirildikten sonra, genel ilkeler çıkarmak, araçlardan amaçlara, değişkenlerden değişmezlere gitmek gerekir. Bundan sonra yapılacak olan, bu ilkelerin günümüz şartlarında nasıl gerçekleştirileceğine cevap aramaktır. O ilkeler doğrultusunda yapacağımız her uygulama sünnetten sayılır ve sünneti ihyâ etmek olur. Bir ilkenin gerçekleşmesi, birden fazla yolla olabilir. Bu uygulamaların hepsini de sünnet olarak nitelendirmekten çekinmek için hiçbir neden yoktur. Şekil her zaman sünnetten değildir. Şeklin ne zaman sünnetten, ne zaman sünnetten olmadığını yine bu çıkarılmış ilkelerden temellendireceğiz.

Burada şöyle bir endişe ileri sürülebilir: Peki bu ilkeleri çıkarmada hata edilirse ne olacak. İnsanın her yaptığı işte hata ihtimali vardır. Bu iş ister kendi adına ister toplum adına yapılsın hata riski mevcuttur. Hata endişesiyle iş yapmayacak olan kişi eli kolu bağlı oturmalıdır. Kaldı ki yapılacak hatalar ilim camiasının murakabesi altında olacak, uzmanlarca denetlenecektir. İctihad teorisi geleneğimizde hata yapana da bir sevap verileceği şeklindeki anlayış çok dikkat çekicidir. Zaten bu bir tecrübe işidir ve biz bunu bir yerinden başlayarak öğrenmek, birikimlerimizi geçmişlerimizin yaptığı gibi sonraki nesillere aktarmak durumundayız. Hata korkusuyla nasların lafzî anlamlarından öteye geçemezsek, Kur'an ve sünneti tarihe hapsedmiş oluruz.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus da Kur'an ve sünnetin islam tarihindeki yorumlarıyla karıştırılmamasıdır. Bu tarihi birikimi tamamen reddetmek büyük bir hata olduğu gibi, putlaştırmak da büyük hatadır. Bu birikim Peygamber dönemiyle aramızda duvar olmamalıdır. Biz tarihimizin çocuklarıyız ama tarihte yani geçmişte yaşama hatasına düşmemeliyiz.